XIX ASR AMERIKA ADABIYOTIDA GEOPOETIK TASVIRLAR

Atadjanova Sevara Bekmuratovna
Toshkent davlat transport universiteti

Annotatsiya: *Ushbu maqolada XIX asr Amerika adabiyotida geopoetika tamoyillari doirasida Mississippi daryosi va Niagara sharsharasining badiiy talqini tahlil qilinadi. Sayohat va esse janrlarida bu tabiiy obyektlar qanday madaniy, estetik va ideologik yuklama olgani ko‘rsatib beriladi. Mark Tven, Frances Trollope, Genri Jeyms, Charles Dickens kabi yozuvchilarning asarlari asosida makon va identitet o‘rtasidagi murakkab munosabatlar yoritiladi hamda landshaftlarning milliy ramzga aylanish jarayoni ham nazariy asosda sharhlanadi va geopoetik obrazlarning adabiyotdagi madaniy va siyosiy funksiyalarini ochib beradi.*

Kalit so‘zlar*: geopoetika, Amerika adabiyoti, Mississippi daryosi, Niagara sharsharasi, sayohat adabiyoti, milliy identitet, landshaft, estetik obraz, madaniy tanqid.*

Annotation: *This article analyzes the literary interpretation of the Mississippi River and Niagara Falls within the framework of geopoetic principles in 19th-century American literature. It explores how these natural landmarks were culturally, aesthetically, and ideologically represented in travel and essay genres. Based on the works of authors such as Mark Twain, Frances Trollope, Henry James, and Charles Dickens, the article examines the complex relationship between space and identity, while also theoretically explaining the process by which landscapes became national symbols. Additionally, it reveals the cultural and political functions of geopoetic imagery in literature.*

Keywords: *geopoetics, American literature, Mississippi River, Niagara Falls, travel literature, national identity, landscape, aesthetic image, cultural criticism.*

Kirish: Geopoetika — bu adabiyotda geografik makonlarning estetik va ideologik obraz sifatida talqin qilinishini o‘rganuvchi nazariy yo‘nalish bo‘lib, u muallifning madaniy va falsafiy qarashlarini aks ettirishda asosiy vosita sifatida xizmat qiladi. XIX asr Amerika adabiyotida bu tamoyil ayniqsa sayohat adabiyoti va esse janrida keng qo‘llanilgan. Ushbu asarlarda mualliflar tabiiy makonlarni tasvirlash orqali nafaqat estetika va go‘zallikni aks ettirgan, balki milliy o‘zlik, siyosiy qarashlar va ijtimoiy muammolarni ham badiiy ifoda qilganlar.

Mississippi daryosi va Niagara sharsharasi XIX asr amerikalik yozuvchilarining matnlarida aynan shunday geopoetik markazlarga aylangan. Bu tabiiy obyektlar o‘z zamonasining falsafiy, siyosiy va estetik qarashlarini mujassamlashtirgan ramzlardir.

Usullar: Maqolada *adabiy-geopoetik tahlil metodi* asos qilib olindi. Tahlil ob’ekti sifatida XIX asrda faoliyat yuritgan quyidagi yozuvchilarning sayohat adabiyotiga mansub asarlari tanlab olindi:

1. Mark Tven – *Life on the Mississippi, Niagara, Roughing It*

2. Frances Trollope – *Domestic Manners of the Americans*

3. Genri Jeyms – *The American Scene*

4. Charles Dickens – *American Notes*

5. Frances Parkman – *The Oregon Trail*

6. Semyuel Bouls – turkum sayohat reportajlari

Nazariy asos sifatida esa Adam Hallettning *Landscape and Identity in American Travel Narratives of the Nineteenth Century* nomli doktorlik dissertatsiyasi, shuningdek, geopoetika va milliy identitet masalalariga oid ilmiy manbalar o‘rganildi.

Natijalar: Mississippi va Niagara XIX asr Amerika adabiyotida quyidagi asosiy geopoetik funksiyalarni bajargan:

1. Milliy identitetni shakllantiruvchi timsollar

- Mark Tven Mississippi daryosini nafaqat geografik obyekt, balki Amerika xalqining hayot ritmi, erkinlik va harakatning ramzi sifatida talqin qiladi. Daryo — madaniyat, tarix va tafakkur oqimining metaforasidir.

- Niagara sharsharasi esa ulug‘vorlik, estetik buyuklik va Amerika qudratini ifodalovchi tabiat manzarasi sifatida ko‘rsatiladi. U mualliflar tomonidan shaxsiy hayrat, estetik hushyorlik va milliy iftixor manbai sifatida ishlatilgan.

2. Ijtimoiy tanqid va madaniy baholash maydoni

- Frances Trollope o‘zining sayohat eslatmalarida Mississippi daryosi atrofidagi hayotni tanqidiy nigoh bilan kuzatadi. Uning asarlarida daryo Amerika jamiyatining aks sadosi sifatida talqin qilinadi.

- Dickens ham o‘z kuzatuvlarida zamonaviylik va ijtimoiy ziddiyatlarni Mississippi kontekstida ko‘rsatib beradi.

3. Estetik va introspektiv obrazlar

- Genri Jeyms sayohat jarayonida tabiiy makonlar bilan ruhiy aloqani yoritadi. Mississippi va Niagara uning matnlarida shaxsiy xotira, estetik idrok va o‘zlik izlanishining konteksti sifatida tasvirlanadi.

4. Taraqqiyot va ziddiyat obrazlari

- Charles Dickens Mississippi daryosini taraqqiyot va iqtisodiy rivojlanish ramzi sifatida talqin qilsa-da, u orqali jamiyatdagi ijtimoiy beqarorlik, tengsizlik va nomaqbulliklarni ham ochib beradi.

5. Tabiatni milliy timsolga aylantirish

- Semyuel Bouls va Frances Parkman kabi mualliflar G‘arbiy Amerikadagi landshaftlarni — Yosemite, Yellowstone, Sierra Nevada — milliy g‘urur, mustaqillik va tabiatni muhofaza qilish zaruratining ramzi

sifatida taqdim etadi. Bu obrazlar milliy ideologiyaning shakllanishida muhim rol o‘ynagan.

Munozara: XIX asrda Amerika adabiyotida tabiiy makonlar shunchaki fon yoki manzara emas, balki milliy, siyosiy va estetik ideallarni aks ettiruvchi geopoetik maydonlar sifatida ishlatilgan. *Mississippi* – harakat, erkinlik va o‘zgarishlar, *Niagara* esa – buyuklik, nazoratdan tashqari kuch va estetik uyg‘onish obraziga aylangan.

Frances Trollope va Genri Jeymsning makon va identitetga bo‘lgan yondashuvi gender va Yevropa markazli nazariyalarni ham o‘z ichiga oladi. Trollope daryo orqali amerikaliklarning madaniyatini tanqid qilgan bo‘lsa, Jeyms esa makonni shaxsiy estetik izlanishlar orqali talqin qiladi.

Mark Tvenning yondashuvi o‘ziga xos bo‘lib, u kulgi, tanqid va badiiy estetika orqali makonning ko‘p qatlamli mazmunini ochib beradi. Tven uchun Mississippi daryosi – bu nafaqat tabiiy oqim, balki Amerika ruhining o‘zgaruvchan metaforasidir.

Semyuel Bouls va Frances Parkman landshaftlarni milliy ideologiyaga singdiradi. Ular tasvirlagan manzaralar amerikalik ongda tabiatni qadrlash va himoya qilish zaruratini uyg‘otgan.

Xulosa: Geopoetika XIX asr Amerika adabiyotida geografik obyektlar orqali *milliy, madaniy va shaxsiy identitetni anglash* vositasiga aylangan. Mississippi va Niagara obrazlari yordamida yozuvchilar tabiatni nafaqat go‘zallik, balki *ramz, tanqid, estetik tushuncha va ideologik vosita* sifatida yoritganlar. Sayohat adabiyoti janrida bu makonlar Amerikaning madaniy o‘zligini ifodalovchi asosiy komponentlardan biriga aylangan.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Twain M. Life on the Mississippi. – Boston: James R. Osgood and Company, 1883.
2. Twain M. Niagara. In: Sketches, New and Old. – Hartford: American Publishing Company, 1869.
3. Trollope F. Domestic Manners of the Americans. – London: Whittaker, Treacher & Co., 1832.
4. Hallett A. Landscape and Identity in American Travel Narratives of the Nineteenth Century: PhD Dissertation. – University of Exeter, 2014.
5. James H. The American Scene. – New York: Harper & Brothers, 1907. Dickens C. American Notes for General Circulation. – London: Chapman and Hall, 1842.
6. Parkman F. The Oregon Trail: Sketches of Prairie and Rocky-Mountain Life. – Boston: Little, Brown and Co., 1892.
7. Bowles S. Across the Continent: A Summer's Journey to the Rocky Mountains, the Mormons, and the Pacific States. – Springfield: Samuel Bowles & Company, 1865.
8. Freneau P. The Poems of Philip Freneau: Poet of the American Revolution. – Princeton: Princeton University Press, 1903.